

Magtens Blik:

En revitalisering af Luhmann & Foucaults magtanalytik

Betina Wolfgang Rennison

WP 18/2005

MPP Working Paper No. 18/2005 ©
November 2005
ISBN: 87-91839-08-4
ISSN: 1396-2817

Department of Management, Politics and Philosophy
Copenhagen Business School

Porcelænshaven 18A
DK-2000 Frederiksberg C
Phone: +45 38 15 36 30
Fax: +45 38 15 36 35
www.mpp.cbs.dk

Magtens blik

– en revitalisering af Luhmann & Foucaults magtanalytik

Magt er et pudsigt fænomen. Det er et fænomen, vi alle umiddelbart kender til, et fænomen vi alle lader til at genkende, når vi støder på det. Et fænomen, vi laver undersøgelser af, som vi søger at 'udrede' og 'indfange' for derved at kunne kontrollere det, der kontrollerer os. Men magt er også et fænomen, vi ikke synes at kunne begribe. Ikke alene er magt ofte et tabu i kommunikationen, noget vi undlader at tale om – et sprængfarligt fænomen, vi ikke tør nærme os. Men magten er også i sig selv et svært tilnærmeligt fænomen. Det er ikke til at hitte rede i, hvori magten egentlig består. Det er ikke så ligetil at udrede magten.

Dette paper tilbyder en måde at iagttage magt på.¹ Det præsenterer en analytik, hvormed det bliver muligt at begribe dette ubegribelige fænomen. Paperet lancerer en teoretisk udfoldelse af magtbegrebet, men antager først og fremmest en analysestrategisk karakter, hvor bidraget er at levere en strategi til, hvordan magt kan iagttages og analyseres. Dens sigte er at fungere som fundament for konkrete magtanalyser af organisationer og ledelsesrelationer. Paperet stiller skarpt på spørgsmålet om, hvordan man kan iagttage socialiteten og kommunikationen med et magtblik. Hvad får man øje på, når man anretter et magtens blik, hvori består et sådant magtblik og hvilken grundproblematik og genstand kaster det af sig?

Det epistemologiske præmis paperet funderes på er emergens. Derved forudsættes to betingelser. Den første betingelse er, at det sociale bliver til via iagttagelsen – det sociale eksisterer ikke på forhånd, men skabes ud fra det

blik som vi anlægger. Vi leder derved ikke efter magt som noget der 'er', men vi skaber magt som noget, der kommer til syne, når vi bruger et analytisk blik. Det sociale skabes i blikket. Magtblikket må være bevidst om at det skaber den socialitet. Den anden betingelse er, at det sociale, der iagttages er skabelsesprocesser, det er emergente ordner. Det iagttagelsesteoretiske problem bag bliver således 'hvordan noget skaber noget, der bliver til noget.' Hvordan et blik skaber en form for socialitet, vi hævder er emergent. Heri ligger et opgør: Der er ikke noget udenfor kommunikationen, der skaber eller dirigerer kommunikationen. Der er altid kun ét lag i det sociale – og det er kommunikationens. Der er ikke en aktør, der skaber kommunikationen, der er heller ikke en struktur, og der er ej heller et dialektisk forhold imellem aktør/struktur, der skaber og dirigerer kommunikationen. Alle grundpræmisserne; subjektivisme, strukturalisme og dialektisme, er sat uden for døren. Vi leder ikke efter magt som en eller anden form for essens-kategori. Vi iagttager gennem magt, hvordan det sociale træder i eksistens – hvordan det emergerer. Magt er en emergens-kategori. Det er det epistemologiske præmis bag dette skrift.

En magtanalytisk insisteren

Artiklens analysestrategiske magtdesign sætter Niklas Luhmanns systemteori som overordnet ramme, men supplerer med Michel Foucaults magtanalytik for en videre konditionering af magtbegrebet.ⁱⁱ Der er hidtil kun gjort få forsøg på en sådan sammentænkning af de to teoretikere i relation til magtspørgsmålet (se dog Pottage 1995, Brunkhorst 1990, Borch & Larsen 2003). En årsag kan være, at mens Foucault typisk opfattes som en egentlig magttænder, spiller fænomenet magt en langt mindre rolle i Luhmanns forfatterskab. Luhmann har fortrinsvis skrevet om magt i sin såkaldte tidlige handlingsorienterede periode, og har mere eller mindre givet afkald på begrebet i den sene periode i 1980'erne og 90'erne, hvor det systemteoretiske tog en mere systematisk og altfavnende karakter (Sand 2000:14). Med teorien om selvstyrende,

autopoietiske systemer som dominerende, kan magtbegrebet ifølge Luhmann rent "begrebsøkonomisk spares væk" (Luhmann 2000c: 200). Magtbegrebet henregnes til at være et medie i det politiske funktionssystem, intet andet.

Og dog. Det er min påstand, at Luhmanns teori faktisk åbner for et bredere magtbegreb. Magt ses ikke blot som et afgrænset medie i det politiske system. I 'Die Gesellschaft der Gesellschaft' fra 1997 definerer Luhmann magt som et generelt kommunikationsmedie til koordinering af alters og egos selektioner og dermed til håndtering af problemet om dobbelt kontingens, dvs. til en håndtering af den sociale relation, hvor alter og ego begge har frihed til at vælge forskelligt – en principiel ustyrlig selektionssituation, der således kan reguleres via magt.

Udover kontingensregulering lader Luhmann magten tage karakter af en form for samfundsmæssig magt, der opstår og forbliver udenfor enhver forbindelse med det politiske system – nemlig den magt, der udøves indenfor de øvrige funktionssystemer; det være sig magten indenfor en familie og dermed intimitetssystemet, magten i det økonomiske system, magten indenfor uddannelsessystemet, kirkens magt etc. Magten kan ikke elimineres fra ikke-politiske interaktioner og udelukkende placeres i det politiske system. Der er ifølge Luhmann grænser for magtens politisering. (Luhmann 1979: 168f). For som han siger: "Whereever people communicate with one another it is probable that they will orient themselves to the possibility of mutual detriment and in so doing influence one another. Power is a universal factor for societal existence, rooted in the world of living experience." (Luhmann 1979: 167). Forskelligheden til trods har Foucault udtalt noget tilsvarende: "...power relations are rooted deep in the social nexus...To live in society is, in any event, to live in such a way that some can act on the actions of others. A society without power relations can only be an abstraction." (Foucault 2000a: 343).

Magt kan således ikke begrebsøkonomisk spares væk. Paperet søger at holde Luhmann fast på et magtbegreb, den sigter mod at genåbne magtdiskussionen, og med Foucault at tilføje en korrektion og udvidelse af systemteorien, der inden for teoriens egen optik muliggør en mere udfoldet magtanalytik, der åbner og ekspliciterer magtspørgsmålet.ⁱⁱⁱ

Negations-positionering

Artiklens magtforståelse placerer sig indenfor en relationel kommunikatorisk magtopfattelse – et 'magt-til-perspektiv' – og positionerer sig således i opposition til en instrumentel behavioristisk magtopfattelse – et 'magt-over'-perspektiv. I en *instrumentel behavioristisk magtforståelse* opfattes magt som en ressource for de få, som et repressivt fænomen, der dominerer, undertrykker og frihedsberøver, og som derfor må fordeles gennem en demokratisk magtfordeling. Der er primært tale om en *monocentreret magtforståelse*, et oppe-fra-og-ned perspektiv på magtens fordeling. Og der er et instrumentelt syn på magt centreret omkring magtens *struktur* – om *hvem*, der besidder den, *hvad* den rettes mod, og *hvor* den kan identificeres. Til dette perspektiv kan blandt andre henregnes teorier som Thomas Hobbes' Levithan-forestilling, Max Webers autoritetsformer, Robert Dahls direkte magtform, Peter Bachrach og Morton Baratz' indirekte magt, Steven Lukes bevidsthedskontrollerende magt og Nicolas Poulantzas teori om dominansforhold i det kapitalistiske samfund. (Kraft & Raben 1995, Thomsen 2000, 2005, Christensen & Daugaard 2002).

Overfor dette perspektiv står en *relationel kommunikativ magtforståelse*. Denne magtforståelse ser magt som et potentiale for de mange, som et produktivt eller konstruktivt fænomen, der ses i forhold til produktionen af sandhedsritualer og kommunikationsregimer, og som sådan fungerer som en nødvendig betingelse for autonom kommunikation og handling. Der er tale om

en *polycentreret magtforståelse*, magten kommer alle vegne fra – 'hovedet hugges af kongen', som Foucault har udtrykt det. Magten er mangfoldig, dynamisk og allestedsnærværende – hvilket samtidig gør den diskret og skjult. Der er et relationelt syn på magt centreret omkring magtens *proces* – om *hvordan* magten udøves og bevæger sig. Der tages afstand fra en metodologisk monisme, hvor der gives ontologisk primat til enten aktør eller struktur og anlægges i stedet en *metodologisk relationisme*, hvor det sociale ikke forstås som et valg mellem to poler, men konstitueres i det punkt, hvor de mødes – i relationerne. Indenfor dette 'magt-til-perspektiv' kan blandt andre henregnes F. Niccolò Machiavellis strategiske magtopfattelse, David Eastons forestilling om magt som det skabende potentiale i det politiske, Pierre Bourdieus begreb om magtfelt som et styrkeforhold mellem sociale positioner, Michel Foucaults forestillinger om magten som produktivt fænomen og Niklas Luhmanns teori om magt som symbolsk generaliseret medie. De to sidstnævnte leverer som nævnt optikken til aktuelle artikels udfoldelse af magtbegrebet. (Kraft & Raben 1995, Andersen et al. 1995, Thomsen 2000, 2005, Christensen & Daugaard 2002).

Såvel Luhmann som Foucault formulerer sig i en bevidst distance til den instrumentel behavioristiske magtforståelse. De er fælles om at være uenige med denne klassiske magtopfattelse på særligt tre punkter. Imodsætning til hvad den traditionelle magt teori hævder, så kan magt *ikke* betragtes som:

- en substans, der kan besiddes og som magthaveren kan centralisere sig omkring,
- en instrumentel kausalrelation mellem givne aktører,
- en form for tvang, der står i modsætning til frihed.

En analyse af magt må tage et helt andet udgangspunkt:

1) For det første har magt ikke per sé en substantiel karakter, vi må udenom den essensialisme, der præger magtteorien. Hos Foucault bestemmes magt ved dets "strengt relationelle karakter" (Foucault 1976: 126) og hos Luhmann ved magtens kommunikationsmediale karakter (Luhmann 1975: 15).

2) For det andet kan magt ikke simpelt betragtes som en kausalrelation, hvor A kan få B til at gøre noget B ellers ikke ville have gjort. En sådan simpel automatik kan man ikke på forhånd antage. Som Luhmann påpeger, har enhver årsag altid mange virkninger og enhver virkning kan altid tilskrives utallige årsager. Derfor er enhver kausalforklaring, enhver forbindelse mellem en given årsag og en given virkning, en iagttagerbestemt konstruktion, der kunne have været fastsat anderledes (Luhmann 1995b). Desuden er magten ikke organiseret som en simpel og forudsigelig årsags-virkningsrelation, men antager en mere cirkulær processuel karakter, hvor det ikke på forhånd er muligt at identificere, hvad der er årsag og virkning, hvad der sætter bestemmelser for hvad, og hvem der determinerer hvem. I den forbindelse bliver genstanden for magtanalysen hos Luhmann og Foucault 'relationernes indbyggede ubestemmelighed', dvs. netop deres ikke-kausale karakter. (Borch 2003).

3) Og endelig for det tredje kan magt ikke ses løsrevet fra det, der traditionelt er blevet opstillet som dets modpol, nemlig frihed. Både Luhmann og Foucault hævder, at magt og frihed betinger hinanden. Som Foucault siger: "Magt udøves alene over 'frie subjekter', og kun for så vidt, de er frie" (Foucault 1994b: 237f). Og i systemteoretiske termer er pointen, at hvis ego ikke har frihed til at selektere mellem alternative handlinger, så er magt unødvendig. Så ligger handlingen allerede fast – og magtens reguleringsfunktion transformeres til en ren tvang situation.

Som ovenstående viser, kan der identificeres en vis parallelitet i Luhmann og

Foucaults fælles afstandtagen til den instrumentelle magtforståelse – og der kan ad negationens vej således spores en vis lighed i de to teoretikers magtkonditionering. Lad dette være det argumentative grundlag for i det følgende at sammentænke og videreudvikle magtbegrebet i forlængelse af Luhmann og Foucaults begrebsforståelse.

Magtens aktualisering

Hvorfor magt? - kan vi nu spørge. Følger vi Luhmann bliver spørgsmålet om magt særdeles præserende i et samfund med tiltagende kompleksitet, hvor det bliver stadig sværere for individer at afstemme deres adfærd efter hinanden. I et mere differentieret samfund bliver det usandsynligt, at den ene part, ego, lægger den anden part, alters, selektioner til grund for egen adfærd. Vi kan ikke længere gå ud fra en "naturlig-situativ interessekongurens" (Luhmann 1975: 14), som kendetegnede tidligere interaktionsorienterede samfundsformationer. I et funktionelt differentieret samfund tilbydes vi et utal af selektionsmuligheder, der gør at vi ikke kan forudsætte overenstemmelse mellem egos og alters perspektiver. Hver part kan vælge mellem vidt forskellige medier og koder, der gør en forskel for hvordan de vælger at anskue verden, for hvad de vælger at tale om, og for hvordan de hver for sig kan træde frem som personer i kommunikationen. Intet er givet og intet er entydigt. Alting kan altid være anderledes. Intet er nødvendigt og umuligt. Komplexiteten og kontingensen lever side om side. Dette makkerpar fremtvinger ikke alene en selektionstvang, men også et regulerings- og koordineringsbehov. Magt er det emergente svar på dette problem.

Magt er netop, vil jeg påstå, et fænomen, der dukker op i komplekse situationer, hvor forskellige rationaler emergerer og kolliderer. Magten følger af og med den funktionelle differentiering, hvor der tilbydes en mængde af medier og koder, der kan vælges mellem, og som medfører et konstant pres for at udvikle og genopfinde strategier til selektion og kompleksitetsreduktion.

Funktionssystemerne antages altså at være centrale forudsætninger for magt, og magten kan også siges at udøves gennem hver af disse funktioner (Sand 2000). Dette får imidlertid den konsekvens, at magten bliver en så immanent del af kommunikationens centrale dynamik, at den går i ét med kommunikationen. Det, at noget 'handler om', at noget prædikeres og konceptualiseres, appellerer allerede til et magtforhold, der ligger implicit i kommunikationen. Magten kan man ikke komme udenom – som Luhmann siger: "Power is a universal factor for societal existence" (Luhmann 1979: 167). Al kommunikation forholder sig til en magtkonstellation, idet den bringer budskaber frem ved at forhandle med og selektere blandt de tilgængelige kommunikationsregimer; medierne og koderne. Ved på den måde at gå i ét med kommunikationen bliver magten normaliseret og usynlig – og dermed vanskelig at begrebsliggøre. Eller rettere: Deri ligger dens begrebsliggørelse. Magt må netop begrebsliggøres som et kommunikativt og relationelt fænomen, der ikke kan tilegnes en bestemt aktør eller et bestemt indhold, men i stedet tilregnes den generelle kommunikation og dens rekursive selektionsforløb.

Et autokatalytisk medie

Magt kan, med reference til Luhmann, iagttages som et kommunikationsmedie – og som sådan som "a modalization of communicative processes" (Luhmann 1979: 128). Denne modellering sker på en særlig måde, idet magten har en *katalytisk* funktion, der består i at øge sandsynligheden for, at en bestemt begivenhed indtræffer – med Luhmanns ord, "power accelerate (or decelerate) the triggering-off of events" (Luhmann 1979: 114). Magt sætter nogle rammer for det kommunikationen muliggør og umuliggør. I denne katalytiske funktion er det væsentligt for det første at understrege, at magten ikke selv undergår forandring igennem de konkrete kommunikationer, som den sandsynliggør. Magten optræder som en slags generaliseret og anonymiseret "maskine", der er "nærmest stum og blind", men som alligevel "leder os til at se og til at snakke," som Deleuze har udtrykt det (Deleuze 1986: 42 i Utaker 2000: 44).

For det andet skal det bemærkes, at magten er en *auto*-katalytisk faktor, der tricker hændelser, men som kun er mulig ved, at netop disse hændelser sker. Magten konstitueres i dets konstituering af kommunikation – den etableres i de kommunikative relationer, som den giver anledning til. Magt 'er' således ikke noget i sig selv. Det er ikke essens, men emergens, der kendetegner magten. Magt skal derved ikke forstås som en transcendental kraft, der 'udefra' eller 'ovenfra' virker ind på kommunikationen, men som et medie, der optræder i og med kommunikationen og som internt medregulerer kommunikationens flow og retning. Magt bliver på den måde egentlig ikke andet end en betegnelse, eller som Foucault siger, et 'navn' for det, der sker – for den komplekse strategiske situation i en given kommunikationssammenhæng (Foucault 1972).

Magtbegrebet gør det muligt at se hvilke forhold, der er konstitutive for kommunikationens forløb – for dens acceleration, retning, mulighed og begrænsning. Med magten kan vi rejse et konstitutivt spørgsmål, hvor vi ikke spørger til, hvad magt 'er' og 'gør' – vi anlægger ikke en instrumentel magtforståelse, men en relationel magtforståelse, hvor vi spørger til hvilke konstituerende sammenhænge, der produceres i kommunikationen.

Magten i tiden, sagen og socialiteten

Når magten ikke har noget ansigt, når den ikke er andet end en kommunikationskatalysator, der tricker og sandsynliggør hændelser, som den selv er afhængig af sker, er det oplagt at spørge til, hvorfra magten så kan iagttages. Hvor skal man lede, når man er på jagt efter magt? I og med at jeg opererer indenfor et systemteoretisk univers, der definerer det sociale i relation til meningsdimensionerne; tiden, sagen og socialiteten, er det oplagt, at jeg vælger at iagttage magten i relation til disse tre dimensioner. Magtmediet konstituerer og konstitueres således:

1. *Tidsligt*, hvor magten kan iagttages i forhold til *hvornår* hvilket tema eller hvilken kommunikationskode anlægges – for hvordan skellet mellem hvilken kommunikation, der kommer før og efter sættes, og således hvordan kommunikationens forløb konstrueres. Her er kommunikationens evolution i centrum.
2. *Sagligt*, hvor magten kan iagttages i forhold til *hvad*, der sættes som tema i kommunikationen – hvad in- og ekskluderes og hvordan sættes skellet mellem dette tema og intet andet. Her er kommunikationens kodedifferentiering i centrum.
3. *Socialt*, hvor magten kan iagttages i forhold til *hvem* kommunikationen aktualiserer, og hvordan skellet mellem alter og ego sættes. Her er kommunikationens sociale systemrelationer i centrum.

I det følgende ses nærmere på disse tre dimensioner.

Temporalitet

Med magtbegrebet ønsker jeg at rejse en særlig problematik – nemlig hvordan en kommunikation sætter betingelser for de efterfølgende kommunikationers udfaldsrum. Med magten leder jeg efter en særlig form for tidslogik i kommunikationen: Hvordan noget kommer til at spille en rolle for noget, der følger efter. Hvordan 'før' sætter rammer for 'efter' – og dermed hvordan ledsagekommunikation muliggøres og indskrænkes af tidligere kommunikation. Heri ligger ikke en opfattelse af magt som årsag til bestemte virkninger – magt skal ikke forstås kausal-teoretisk, men medial-analytisk og dermed som et medie eller en katalysator, der øger sandsynligheden for, at en bestemt hændelse sker. Jeg ønsker således at introducere magtbegrebet for at kunne begribe og betegne det forhold, at en kommunikation tillægges betydning for det efterfølgende kommunikations- og handlingsrum. Herved søger jeg en indsigt i, hvordan den kommunikative proces forløber – hvad er

det, der er på spil, hvad er det, der ordner det kommunikative forløb og som gør, at det fortsætter på en bestemt måde? Den særlige temporale ordning, hvor kommunikation følger kommunikation, beslutning følger beslutning, handling følger handling, vil jeg give navnet magt.

Fakticitet

Magten kan også iagttages i forhold til kommunikationens fakticitet – altså hvad der faktisk vælges at tales om på et givent tidspunkt. Den tematiske selektion præger kommunikationen i retning af 'dette og intet andet'. Der er her fokus på de tematiske adgangsbetingselser, på hvad der kan komme på tale i kommunikationen – på grænserne for hvad der dømmes inde og ude. Magt kan betragtes i relation til den strategiske grænsesættelse af kommunikationen, der foregår i en given interaktions eller organisations bestemmelse af hvad der skal kommunikeres om hvordan. En grænsesættelse, hvor der f.eks. kan knyttes an til de forskellige for-selektioner som funktionssystemernes medier og koder tilbyder.

Socialitet

Spørgsmålet om magt er imidlertid ikke blot aktuel i relation til, hvad der tales om, men også, hvem der taler. Gennem det selekterede kommunikationsregime formes og fastlægges ikke kun hvad, der er acceptabelt at kommunikere om, men også hvem, der er legitime deltagere i kommunikationen.^{iv} I socialdimensionen bestemmes magten således i forhold til mulighedsbetingelserne for formningen og indtagelsen af bestemte subjekt- eller personpositioner, hvorfra der kan tales om det i sagsdimensionen fikserede. I dette lys skal magt ikke blot ses i forhold til de ressourcer som kommunikationsdeltagerne besidder, og som de bruger til at gennemføre deres vilje med. Magt er i det hele taget ikke et instrument for en allerede eksisterende intentionalitet eller vilje – den genererer denne vilje.^v Der er samtidig på spil – der er intet, der så at sige kommer før og efter – det sker

samtidigt og relationelt. Viljen går ikke forud for magten og vice versa. Som Luhmann udtrykker det: "Magt kan påkalde viljen, binde den, absorbere risici og usikkerheder og endda lede til fristelse og lade den mislykkes." (Luhmann 1979: 120). Som en sådan 'viljeskonstituerende akt' dukker magt derfor først og fremmest op i forhold til det overhovedet at konstituere et rum, hvori man på meningsfuld vis kan optræde som en kommunikationsdeltager med en vilje.

Enheden af enighed og uenighed

I henhold til magtens sociale dimension kan magten iagttages i forhold til den paradoksale situation, at kommunikationsdeltagerne i forsøget på at etablere en samtalsituation, hvor de kan tale sammen, samtidig rivaliserer hinanden. Umiddelbart kan denne rivalisering synes at være optaget af at fordømme og dømme andre ude. Men det kan også ses som en implicit 'kamp' om *accept*. Hver kommunikationsdeltager kæmper om at vinde gehør og accept for netop sit synspunkt og sin taleposition. De kræver at blive anerkendt som "værd at tale med" (Thyssen 2000a: 242) – og at blive tildelt en bestemt status i kommunikationen, som så enten imødekommes eller afvises. Dette er relationens dybtgående spænding: Man vil på én gang accepteres som en af 'os' og samtidig have lov til at være noget helt andet. Dette spænd eller spil mellem samtidig at være indenfor og udenfor, giver et produktivt kommunikationsrum, og sætter en særlig fordring for magtens forbestemmelse.

Med kravet om accept ligger nemlig ikke en forestilling om etablering af enighed. Magten lader sig ikke konstituere i form af enighed. Magten kan i stedet ses som *enheden af enighed og uenighed* – og det man kan blive enige om, er at man er uenige. Kravet om accept er et krav om accept af uenighed og forskellighed. Hermed kan den paraferende frase lyde som så: "Jeg lader mig ikke bestemme af dig, hvis du ikke lader dig bestemme af mig" – eller "jeg gør, hvad du vil, hvis du gør, hvad jeg vil" (Luhmann 2000a: 158).

Det er denne kontinuerlige gensidighed (genstridighed) og selvreferentielle cirkel, der kan iagttages i magtrelationer.

Lettere forsimplet kan man sige, at magten således ikke som dominansen sigter mod ensretning og integration, men mod accept af flertydighed og differentiering (uden herved at være blind for, at magten også kan udtrykke mindre tolerante og 'politisk korrekte' sociale konstruktioner). Pointen er her at understrege, at magtens mulighedsbetingelse ligger i dens evne til at skabe nuancering via de produktive forskelle, der er mellem parter, som abonnerer på forskellige kommunikationsregimer. Magtens produktive dynamik opstår i det modsætningsfyldte samspil mellem kommunikationsformerne. Selvom kommunikationsdeltagerne skaber, mobiliserer og udvikler argumenter, er det de kontinuerlige sammenstød mellem argumenterne, der beforder kommunikationens udvikling. Magtens mulighedsbetingelser ligger i konfrontationerne, kontradiktionerne og rivaliseringerne. Magt konstitueres altid i lyset af *modmagt* – af ikke blot medløbende, men også modløbende magtkredsløb. Så derfor, som Luhmann siger om studiet af magten i organisationer: "We are then no longer faced with the case which classical power theory counts on: that power meets with countervailing power and stimulates opposition. Rather, in organizations power creates countervailing power." (Luhmann 1979: 179).

'Conduct of conduct' og magtens kædereaktion

Som ovenfor nævnt kan magt betragtes som måden, hvorpå muligheden for at bemægtige sig en position formes. Det er formningen af, hvordan man overhovedet kan bemægtige sig en position, hvorfra man kan træde i karakter som en accepteret kommunikationsdeltager, der vil noget. Magtens konstituerende form omdanner derved magtbegrebet til et mægtiggørelsesbegreb. Populært sagt bliver 'power' til 'empower'. Gennem mægtiggørelsen bliver kommunikationsdeltageren kommunikations- og

handledygtig. Deltageren kan derved knytte an til kommunikationen, og i denne anknævnng samtidig videreføre den. Vi får en rekursiv proces, hvor kommunikationer former kommunikationer, og hvor magten bliver et spørgsmål om kommunikationens mulighed for at forme den næste kommunikation – eller med Foucault – et spørgsmål om '*conduct of conduct*', om handlingens formning af handling. Som Foucault siger det, er magt i sin særlige gouvernementale form "...a mode of action that does not act directly and immediately on others. Instead, it acts upon their actions: *an action upon an action*, on possible or actual future or present actions...it is a set of actions on possible actions; it incites, it induces, it seduces, it makes easier or more difficult; it releases or contrives, makes more probable or less; in the extreme, it constrains or forbids absolutely, but it is always a way of acting upon one or more acting subjects by virtue of their acting or being capable of action. A set of actions upon other actions." (Foucault 2000a: 340f). I lighed hermed taler Luhmann om "*Handlungen an Handlungen*" (Luhmann 1997c: 355) og om en såkaldt handlingsskæde, der særligt udfolder sig i organisationer, hvor: "Power serves as a catalyst for the construction of action chains. If power can be taken for granted at several points, there arises, so to speak, a temptation to form chain combinations in which the selection of one action leads to those of others or anticipates them as consequences of the completion of the former selection." (Luhmann 1979: 133).

I den sammenhæng kalder Luhmann magt for et medie til "*tilregningskonstellation*" (Luhmann 1997c: 355). Det er en særlig form for konstellation af den måde, hvorpå en kommunikation tilregner eller tilslutter handling.^{vi} I magtmediet sker tilregningen ved, at en bestemt handling tilregnes en anden handling, dvs. når egos handling så at sige medregner alters handling i en såkaldt "rytmisk koordination" (Luhmann 1997c: 355). Det ligger i selve socialiteten, at 'den anden' må medregnes, men tilregningsprocessen er også socialt konditioneret. I et magtanliggende er tilregningen konditioneret i forhold til det "...særltilfælde, hvor egos handling består i en beslutning om, hvorvidt

alters handling – der forlanger at blive fulgt (f.eks. gennem befalinger eller anvisninger) – skal efterkommes eller ej.” (Luhmann 1997c: 355).

Magt er kendetegnet ved, at: ”Alters Handeln veranlasst ein entsprechendes Handeln von Ego”, som Luhmann siger det (Luhmann 1997c: 337).^{vii} For at sikre magtens kædeformation forudsættes egos komplementære (ikke nødvendigvis overensstemmende) handling som reaktion på alters handling. Dette gør dog ikke magt til et simpelt spørgsmål om, at A kan få B til at gøre noget, B ellers ikke ville have gjort – hvad enten det nu er i en direkte, indirekte eller bevidsthedskontrollende udgave. Der er i magten ikke tale om tvang, men om valg. Luhmann præciserer dette ved at specificere magtdefinitionen som et spørgsmål om *selekterede* handlinger på *selekterede* handlinger. Magt er således ”...a medium which effects the transmission from one selected action to another^{viii}, and which thus assumes both partners as systems to which their selection is attributed as action. The power-subject is expected to be someone who chooses action and thus possesses the possibility of self-determination.” (Luhmann 1979: 121). Der ligger således et element af frihed i magten (se nedenfor), hvor ego gives mulighed for at handle anderledes end alters anvisning – uden denne negationsmulighed ville magten ikke give mening. Magtmediets funktion er dog så i denne selektionsproces at gøre det *sandsynligt*, at ego betragter alters handling som en præmis for hendes egen handling – at ego motiveres til at forme hendes handling i lyset af alters handling. Magtmediets funktion er at organisere processen mellem motivation og selektion.^{ix}

I magtens relationelle kædeformation opsplittes forestillingen om magtens enhed i en ”multiplicity of power-holders” (Luhmann 1979: 140). Handlingskæder har som funktion at udstrække magtens rækkevidde, så den omslutter og involverer flere end blot to parter: A har magt over B’s magt (ikke blot Bs generelle adfærd), der har magt over C’ magt osv. Herved får vi med

handlingskæden en magtproces, hvor magten øger dens omfang, så den langt overstiger det en enkelt magthaver selv kunne mønstre (Luhmann 1979: 133f). Magtforøgelse sker ikke blot for 'magthaveren' – magt er ikke et nulsumspil, hvor 'magthaveren' vinder magt på direkte bekostning af den underordnede – men et plussumspil, hvor alle vinder magt for hvert ekstra led, der tilføjes i handlingskæden. Magt er et relationelt fænomen. Den kan ikke placeres hos enten A, B eller C, men konstitueres i kædereaktionen mellem deltagerne, hvor alle parter i en gensidig alter/ego konstruktion tager højde for hinanden – og tager højde for denne tagen højde for hos hinanden – hvad Luhmann kalder "taking account of taking account" (Luhmann 1995: 304 i Pottage 2000: 14). I den reciproke medregning ligger ikke en symmetrisk forestilling om sammensmeltning af deltagernes horisonter eller en asymmetrisk antagelse om, at nogen behersker andre. Resultatet er en 'emergent orden' baseret på *gensidig selvbegrænsning*, hvor hver deltager iagttager sig selv og tilpasser sine operationer til sin forventning om andres forventninger. Derved udvikles en form for interaktion, der afhænger af den processuelle og fortløbende iagttagelse af egne og andres forventninger. I dette lys bliver magt til "...a meaningful strategy which can operate along a chain and which counts on having pressure taken off it by expectations." (Luhmann 1979: 137).

Forventningskonstruktion og kontingensregulering

Herved bliver forventningen et centralt begreb i magtkonstitueringen. Det afgørende ved forventningen er, at den muliggør en *relationering over tid*: Forventningen bygger på foregribelse af de efterfølgende kommunikationer og foregribelse af de foregående kommunikationer. Som Luhmann udtrykker det: "Forventningerne lader systemets tidshorisont komme til syne. Så snart det er fastlagt, hvad der forventes, kan man ud fra dette vurdere fremtid og fortid." (Luhmann 2000a: 361). Forventningen er som en social struktur altid stabiliserende, fordi den udtrykker sammenhæng i tid, men netop derfor er den også samtidig bevægelig. Forventningens logik er, at den "forstrukturerer

adgangen til tilslutningsforestillinger”, hvorefter den så former ”en efterfølgende oplevelse som enten opfyldelse eller skuffelse af forventningen med et derigennem igen forstruktureret repertoire af yderligere adfærdsmuligheder.” (Luhmann 2000a: 316). Forventningen er det autopoietiske krav om reproduktion af handlinger, den er mulighedsbetingelsen for tilslutningsduelig handlen, den sikrer at meningen med handlingen konstitueres i en horisont af forventninger til yderligere handling. Dette er ifølge Luhmann ”ikke muligt gennem en immanent energia, en kraft, en handlingens élan vital, men kun gennem forspring og løbende genaktivering af forventningsstrukturer, som reducerer usikkerheden om fremtiden så meget, at handlingen kan specificere sig selv gennem selektion af relationsdannelser.” (Luhmann 2000a: 339).

Når man studerer tilregningskonstellationer og magt som et relationelt spørgsmål om ’handling på handling’, kan man derfor samtidig gøre forventningskonstruktion og forventningsomsætning til genstand. Derved bliver det muligt at studere, hvordan kommunikationens forløb ordnes ved, at forventningen indsnævrer muligheden for videre selvproduktion af fakticitet, temporalitet og socialitet. Forventningens gebet er netop at afgrænse mulighedsrummet for selektion – ”forventning opstår gennem begrænsning af spillerummet for muligheder”, som Luhmann har udtrykt det (Luhmann 2000a: 343) – og derved garanterer forventningen en tilslutning til bestemte, ikke vilkårlige måder at håndtere sags- tids- og socialdimensionen på. Forventningen angiver m.a.o. en retning for konstruktionen af det strategiske kommunikationsrum. Herved knyttes forventningen til magtudøvelse – eller rettere udøvelsen af magt knyttes til kommunikationens forventningsstruktur. Magt formes af en konstant bevægelse af gensidige normative, kognitive og reflektive forventninger (forventninger om forventninger).^x Sidstnævnte henviser til at: ”Ego må kunne forvente, hvad alter forventer af ham for at kunne afstemme sin egen forventning og adfærd med den andens forventning.” (Luhmann 2000a: 355). Heri ligger en antagelse om, at

muligheden for handling i det hele taget "først gives af den art og måde, hvorpå handlingssammenhænge bliver koordineret af forventninger om forventninger." (Luhmann 2000a: 356).

Forventningskonstruktionen er dobbelt i den forstand, at den deltager, der rettes forventninger mod, selv forventer noget af de, der forventer noget af hende. Uden denne forventning kan den pågældende ikke regne ud, hvad der forventes af hende. Der er tale om en situation med *dobbelt kontingens*, hvormed menes at det den ene forventer af den anden afhænger af, hvad den anden forventer af den første, men tricket består så i, at hvad den anden forventer jo så afhænger af, hvad den første forventer. Vi har altså en situation, hvor begge forventer, at den anden forventer. Denne paradoksale forventningssituation kan bl.a. af-paradokseres gennem magt-mediet, der regulerer kontingensen ved at bringe de gensidige forventninger i overensstemmelse for en stund og derved fjerne diskrepansen mellem alters og egos selektioner. Magt tilbyder en mekanisme til at koordinere alters og egos selektioner. Det er en sandsynliggørelse af, at en handling udløser en specifik anden handling. På den vis kan magt iagttages som en "function of bridging double contingency" (Luhmann 1979: 111) og som en regulering af kontingens.

Frihed og undgåelsesalternativet

I denne komplekse forventningscollage er hver kommunikationsdeltager hele tiden i og på spil. Deres eksistens som deltager opretholdes (og forandres) alene via den reciproke bevægelse mellem "provocation and anticipation", intervention og forventning (Pottage 1998: 23). Enhver er konstant aktiv, og afhængig af sin egen og andres autonomi. Magtrelationen er en relation, hvor hver kommunikationsdeltager er afhængig af den andens autonomi – den kan kun eksistere, når deltagerne og systemerne er radikalt og dynamisk differentieret. Det er en af de væsentligste pointer i magt som 'handling på

handling'. Og hvis magt kan forstås som en operation, der forudsætter autonomi, gøres magt betinget af frihed. I en relationel magtopfattelse, hvor handling former handling, og hvor kommunikationsdeltagerne optræder som individer, der konstituerer og konstitueres af kommunikationen og af hinanden, gøres magt afhængig af frihed. Magt må uundgåelig figurere sammen med frihed for at virke. Magten berøver ikke frihed, men er betinget af den. Magt kan kun udøves over frie subjekter, og den kan kun udvides i sammenhæng med en forøgelse af friheden hos den part, der gør sig til magtens subjekt.

Betingelsen er, at der kontinuerligt er frihed på begge sider af magtrelationen. Ikke en total frihed, fordi så ophører relationen (og organisationen) med at være, og ej heller en tvangsrelation, der betyder ophør af frihed. Hverken voluntarisme eller determinisme gælder. Det handler ikke om at studere magt fra oven eller magt fra neden, men 'magt fra siden'. Dette ophæver ikke nødvendigvis det asymmetriske 'over/under' skel, der konkret kan dukke op mellem deltagerne i en kommunikation, f.eks. mellem leder- og medarbejderside. Det understreger blot, at skellet ikke udelukkende kan betragtes oppe-fra-og-ned eller nede-fra-og-op, men netop 'fra siden' (Luhmann 1995d: 123).^{xi}

Magten er et kommunikativt, relationelt fænomen, der opstår i relationen mellem kommunikationsdeltagerne, og er betinget af deres frihed til at handle anderledes. Den er en social relation, hvor "...action could always have been different on both side of the relation", som Luhmann siger det. (Luhmann 1990b: 155). Foucault siger det på denne måde: "Power is exercised only over free subjects, and only in so far as they are 'free'. By this we mean individual or collective subjects who are faced with a field of possibilities in which several kinds of conduct, several ways of reacting and modes of behaviour are available." (Foucault 2000a: 342). Magten opretholdes gennem tilstedeværelsen af forskellige kommunikations- og handlemuligheder. Den konstitueres via friheden til at kunne kommunikere anderledes, og konstruere

sig selv og andre på anden vis – via det altid potentielle alternativ. Eksistensen af magt forudsætter, at der er frihed til at vælge blandt flere alternativer. Som Luhmann siger det: "The power of the power-holder is greater if he can choose to carry out, on the basis of power, more and more diverse types of decisions. And furthermore his power is greater if he can do this to a partner who, for his part, possesses several and different alternatives. Power increases with freedom on both sides, and...in any given society increases in proportion to the alternatives it creates." (Luhmann 1979: 113). Magten trives blandt alternativer og med viden om, at alting altid kan være anderledes. Magt fungerer bedst under fraværet af umulighed og nødvendighed – m.a.o. under kontingens. Magt påvirker selektion af handling eller ikke-handling i lyset af andre muligheder.

Magten er her en særegen størrelse: Den fungerer på én gang ved at åbne for alternativer og samtidig eliminere dem. Den forudsætter, at begge parter har blik for alternativer, men det er vel at mærke alternativer, som de ønsker at undgå. Magten fungerer dermed ved hele tiden at have øje for det, der udelukkes og undgås. Luhmann har udtrykt det på denne måde: "Das Medium Macht funktioniert nur, wenn beide Seiten diese Vermeidungsalternative kennen und beide sie vermeiden wollen. Es funktioniert also nur auf der Basis einer Funktion, einer nicht realisierten zweiten Realität...es funktioniert nur dank der Anwesenheit des Ausgeschlossenen" (Luhmann 2000b: 47).

Ovenstående placerer magten i et dilemma: Som ethvert andet medie skal magt reducere kompleksitet ved at selektere, fiksere og lægge noget fast (for en stund) – men samtidig skal den øge denne kompleksitet ved at holde kommunikationen åben for det udelukkede og lade den flyde, så friheden til at vælge det alternative bevares. Magtens kontingens må derfor blive til en praksis, der kan forudsiges at være pålidelig og må gøres forudsigelig, uden at den mister sin karakter af kontingens. Derfor må magten kende sin begrænsning: Magten kan ikke indsættes som en overordnet position eller central kodning, der overlejrer alle de andre medier og positioner. Der er i en differentieret kommunikation ikke et privilegeret sted, hvorfra alt kan dømmes og (be)handles. En sådan deterministisk og medie-hierarkisk tilgang må affærdiges.

Heller ikke den anden ekstrem, altså en relativistisk tilgang funderet i en forestilling om, at alt nødvendigvis er lige gyldigt (og dermed ligegyldigt) går an. Magten konstruerer altid noget og nogen på en bestemt vis. Magten er hverken relativistisk eller deterministisk – den kan ikke falde ud til nogle af siderne. Den må både opretholde og fiksere kontingensen. Den må lukke det udelukkede ind, men stadig lade det blive på ydersiden. Den må vedkende sig heterogeniteten og på samme tid søge at give den form. Den må tale uoverskuelighedens sprog og samtidig gøre det forståeligt. Det er magtens dilemma.

Magtens analytik

Med ovenstående refleksioner om magtbegrebet som ramme er det nu muligt at indkredse, hvad det vil sige at anlægge et magtens blik. Vi kan opstille en analytik for begribelse af magt. Dette indebærer en præcisering af magtens problematik, genstand og form. Og det aktualiserer et spørgsmål om hvilke konkrete analyser, et magtens blik kan give anledning til. Det er artiklens afrundende formål.

Magtens problematik

Den grundproblematik som magtblikket åbner for, er problemet om dobbelt kontingens. Altså den situation, hvor der er frihed på begge sider af den sociale relation til at foretage et valg. Og denne samtidige selektionsfrihed rejser spørgsmålet om, hvordan social orden er mulig. Hvad er det, der sammentømmer en organisation, når lederen kan vælge og beslutte, men de selvledende medarbejdere ligeledes kan vælge og beslutte? Hvordan er det muligt for lederen at lede andre, der leder sig selv? Det er stort set umuligt – men det er den umulighed, som man kan iagttage med et magtblik – man kan iagttage hvordan ledelse alligevel er mulig. Magtblikket gør således dobbelt kontingensen synlig på en helt særlig måde og stiller spørgsmålet om, hvordan der kan ledes i en sådan situation.

Som en udfoldelse af magtens problematik må vi her have blik for magtens raffinering: Magt kan iagttages som noget, der træder frem i en interaktion,

som er baseret på dobbelt kontingens. Men magten er også en dynamisk relation i den forstand, at den evner at tænke det forhold med i stigende grad: Ledelsen forventer medarbejdernes mægtiggørelse og tænker netop denne mægtiggørelse af andre med i magtudøvelsen. Der tages højde for autonomien og kontingensen. Og herved dukker et medfølgende problem netop op – for hvordan bemægtiger man sig så de mægtiggjorte? Hvordan lede selvledte? Det er magtens problematik.

Magtens genstand

I bearbejdningen af denne problematik gør vi, med en systemteoretisk reference, noget særligt til genstand, nemlig kommunikation, der i en organisatorisk sammenhæng får beslutningens karakter. Beslutningen bliver genstand og dét en særlig type beslutning, nemlig en beslutning, der ikke blot er kendetegnet ved at foretage et valg og bortselektere alternativer, men en beslutning der forsøges tilført bindende karakter, men under paradoksale vilkår – nemlig hvor der træffes bindende beslutninger uden, at de kan være det. Det man kan iagttage er et særligt paradoks' udfoldelse, nemlig 'at beslutte over andre uden at beslutte over andre', hvilket præcis ligger i problematikken om, hvordan man leder andre, der leder sig selv. Og det refererer samtidig til pointen med, at friheden er magtens betingelse. Magten er fuldstændig meningsløs, hvis vi ikke holder fast i friheden. Det vi får øje på med et magtblik er således 'frihedens formning'. Hvordan er det, at særlige ledelsesbeslutninger former frihed, og på den vis sætter præmisser for den efterfølgende kommunikation og beslutning? Frihedens formning gennem opsætning af præmisser for beslutninger og derved indstilling af forventninger er magtens genstand.

Magtens form

Med et magtens blik gør jeg således ledelse af selvledelse til problematik og

frihedens formning til genstand, men hvori består selve magtblikket? Magt er et medie, vel at mærke et autokatalytisk et af slagsen, det skaber og skabes af kommunikationen. Som medie lader det kommunikationen passerer igennem det – og i denne passage påtrykkes såvel mediet som kommunikationen en særlig mening, en særlig form. Hvad er da magtmediets form? Hvad er det for en forskel, vi iagttager med, når vi anlægger et magts blik?

Den grundlæggende forskel er: *Styrer/Styret*. Magts form består i enheden af den eller det, der styrer (magtoverlegenhed) - og det eller den, der styres (magtunderlegenhed). I og med at magt betinger frihed og forudsætter fravær af tvang, kan magten ikke falde ud til en af siderne – magten former og formes på grænsen mellem styrer/styret. Som magtform kan ledelse hverken tage den autoritære eller laissez-faire form, men må lede på grænsen. Hvis lederen og medarbejderen opdager og italesætter hinanden som overordnet og underordnet, så dukker der et sæt af forventninger op, der gør det vanskeligt at opretholde en side-ordnet frihedsbetinget magtrelation. Magten er af en mere beskedent og usynlig karakter. Magts funktionalitet ligger i, at den netop indtænker friheden - der i en moderne figur sker gennem selvledelsen, gennem empowerment, mægtiggørelsen af den enkelte, der forventes at lede sig selv. Her består magtoverlegenhed i at gøre den magtunderlegne til en, der er magtoverlegen over sig selv. Man skal lede den ledede, der leder sig selv.

Og hvordan lader det sig så gøre? Ved at magten faktisk trækker sig fra det rum, hvori den ledede skal lede sig selv. Der gives ingen klare instruktioner, ingen klare forventninger – medarbejderen må selv regne ud, hvad der forventes. Hun må selv finde ud af, hvori beslutnings- og handlingspræmisserne består. Magten virker gennem den styredes usikkerhed om den styrendes forventninger. Magten producerer en usikkerhed om hvilke krav, der stilles til medarbejderen, og hvad det egentlig er, lederen forventer.

Magten sigter mod at etablere afgrænset usikkerhed for 'den anden', som den anden så kan forsøge at fortolke på. Der udstikkes en forventningshorisont, et omrids, men ingen detaljeret instruktion. Derved efterlader magten et usikkerhedsrum, hvori magten trives. Magten virker i den evigt usikre søgen efter at gøre det rigtige og det for situationen passende. Medarbejderen søger således at lede sig selv i lyset af stor usikkerhed og at håndtere og reducere denne i en stadig afsøgning af og tolkning på forventninger. Magten prøver derved at udvide friheden til at handle og beslutte, og så længe den kan foretage denne frihedsudvidelse, kan magten ekspanderes. Den magtudøvende kan således hævde, at 'jeg udøver ikke magt, jeg giver bare friheder'. Men lige nøjagtig der, kommer magten til udfoldelse. Lige nøjagtig der bliver magten allestedsnærværende, men på sin særlige skjulte og snedige facon.

Formen 'styret/styret' kan suppleres af endnu en form, som magtblikket kan påstås at iagttage igennem. En form, der aktualiseres af magtmediets funktion om 'at gøre det *sandsynligt* at ego vælger at se alters handling/beslutning som præmis for egen handling/beslutning'. Den forskel vi her iagttager med, opstiller jeg som forskellen: *Fikseret alternativ/Undgåelsesalternativ*. Magtens form består i enheden af det fikserede alternativ, der udtrykkes gennem en beslutning og de forventninger, der herigennem stilles – og det undgåelsesalternativ som begge parter er bekendte med, og som begge ønsker at undgå. Det er i spændingen mellem det valgte og det udelukkede, at magten kan iagttages. Det er ikke det, at der er valgt noget bestemt, at der fra ledelsens side rettes en særlig forventning til medarbejderne (som denne så selv skal regne ud hvad er), men dette fikserede alternativ får kun mening, hvis det relateres til det, der ønskes undgået. Magten får form gennem muligheden for eller 'truslen' om, at det alternativ, der ønskes undgået, kunne blive til det fikserede alternativ.

Et undgåelsesalternativ i relation hertil er sanktioner – ikke forstået sådan, at magt udøves gennem anvendelsen af sanktioner, men derimod via den altid tilstedeværende mulighed for sanktioner. Med sanktioner refererer Luhmann til et alternativ, hvis realisering både ego og alter foretrækker at undgå, men som kan blive nødvendigt for alter at føre ud i livet, hvis ego forkaster alters anvisning og ikke anvender alters handling som præmis for egen handling (Luhmann 1979: 121, 1990b: 157f). Tricket er så her, at hvis sanktionen faktisk realiseres, så vendes magtrelationen til en tvangsrelation. Med aktualiseringen af sanktionen bliver magt til tvang og forsvinder hermed. Der udøves således kun magt så længe sanktionerne forbliver en mulighed – en potentialitet, ikke en aktualitet. Og netop fordi sanktionen ikke bruges, er *muligheden* for anvendelsen af eller truslen om sanktioner en kilde til magt. Magten er kun produktiv, når den der leder ikke behøver at anvende sanktioner. Det er undgåelsen, der gør forskellen.

Magtens form kan således påstås at være 'fikseret alternativ/undgåelsesalternativ', men hvad er det så denne form former? Den former en beslutning om præmisser for andres beslutninger og handlinger. Præmisser som 'den anden' kan vælge at gøre til præmis for egen beslutning og handlen. Magten opstår først, når medarbejderne, der ledes, vælger at knytte an til beslutninger om præmisser for beslutninger. Magten er der ikke på forhånd, den opstår først i processen, når der rekursivt knyttes an til beslutningspræmisser. Når den næste beslutning har orienteret sig efter de præmisser, der lige har foregået, så kan vi give hændelsen betegnelsen magt. Det vi med et magtblik kan iagttage, med distinktionen fikseret alternativ/undgåelsesalternativ, er altså beslutninger, der vælger at knytte an til besluttede beslutningspræmisser. Og med den anden forskel styrer/styret in mente, er dette ikke en enkel opgave, i og med at de styrede bliver de styrende og anknytningen til præmisserne kun sker for så vidt, at medarbejderne kan regne ud, hvori disse består.

Magtens analyser

Ovenstående giver anledning til nogle potentielle analyser af magt, nogle konkrete studier til begribelse af magten i organisationer og ledelsesrelationer. Det være sig:

1. Et studie af *undgåelsesformer*, der sigter mod en analyse af, hvordan en ledelse søger at undgå at sanktionere. Hvilke typer af beslutninger medreflekterer, hvordan beslutningspræmisser kan virke bindende uden at skulle aktivere sanktioner? Det er et studie af en form for reflektiv magtudøvelse kendetegnet ved beslutninger, der overvejer hvordan beslutningspræmisser kan ligge til grund for andre beslutninger uden at skulle diktere ordrer. Eksempler herpå er visioner og værdier.

2. Et studie af *sanktionsformer*, der sigter mod en analyse af sanktionens udvikling og form. Når magtens mulighed ligger i undgåelsen af sanktioner, så skabes denne mulighed netop ved, at der overhovedet er sanktionsmuligheder. Derved bliver det relevant at spørge til, hvordan sanktionen tager form, når nye magtteknologier dukker op som f.eks. fleksible lønformer, selvstyrende teams, åbne kontorlandskaber. Hvordan ser de moderne sanktionsformer ud, og hvori adskiller de sig fra klassiske sanktionsformer? Hvad er sanktionens historik?

3. Et studie af *forventningsformer*, der sigter mod at analysere, hvordan en ledelse inkorporerer forventningen om andres forventninger. I en magt-frihedsrelation vil der altid være forventninger på begge sider, og de forventninger må inkorporeres i de forventninger, der ligger i et ledelsessystem. Der kan her foretages en analyse af den form for reflektiv forventningskonstruktion og forventningsafstemning, som et ledelsessystem

struktureres efter. Hvordan skabes forventningsdannelsen i en konkret ledelsessituation, f.eks. et personalemøde, hvor lederen reagerer på baggrund af vedkommendes forventninger om personalets forventninger? I et sådant studie er der ikke blot fokus på forventningernes normative eller kognitive karakter (jf. note x), men også på de reflektive forventninger, der foregriber hvad der vil ske, hvis ens forventninger skuffes. En oplagt situation når forventninger qua selvledelsen sjældent ekspliceres. I studiet af forventninger ligger således også naturligt et studie af forventningers skuffelse.

4. Et studie af *modmagtsformer*, der sigter mod en analyse af, hvordan modmagten kommer til udtryk. Når vi er på udkig efter magt, kan vi se den via modmagten. Ved at identificere hvad modstanden er, hvordan den er formet, og hvad den er modstand imod, kan vi begynde at identificere magt. Hvad er den magt, der gøres modstand imod? Og på hvilken måde gøres der modstand? Hvornår og hvordan vælger 'de andre' ikke at knytte an til det tilbudte beslutnings- og handlingspræmis? Er anknytningen udtryk for misfortolkede forventninger, kreative misforståelser eller reel opposition? Hvilke modmagts- og dermed frihedsformer er der på spil f.eks. blandt medarbejdere, der mødes med forventningen om selvledelse, engagement og ansvarstagning? Der kan foretages et studie af den paradoksale situation, hvor de moderne empowerment-teknologier i sig selv initierer empowerment og frihedssættende modreaktioner. Modmagtsformerne kunne her antage former som; hykleri, apati, magtesløshed, anti-selvledelse, genetablering af hierarki og autoritet 'udefra', frihed fra ansvar, 'arbejde-efter-regler-aktioner', etc. Hvilke konsekvenser har sådanne modmagtsformer for magtens og ledelsens betingelser?

Al dette er relevante spørgsmål at stille og studier at foretage, når man vil nærme sig magtens utilnærmelighed. Dette paper har givet et bidrag.

Noter

ⁱ Jeg takker særligt Asmund Born, Niels Åkerstrøm Andersen, Niels Thyge Thygesen, Christian Borch, Sverre Raffnsøe, Steen Vallentin og Søren Brier for inspiration og værdifulde kommentarer til paperets form og indhold.

ⁱⁱ Artiklen lader sig hovedsageligt teoretisk inspirere af Luhmann 1979, 1985: 49f, 1990b, 1995c: 75, 1997c: 333ff, 355f, 2000a: 136f, 151, 161, 2000b (sekundært støtter jeg mig bl.a. til Kneer & Nassehi 1998: 97f, Moe 1995: 87, 135f, Pottage 1998, Sand 2000, Burgess 2000, Borch 2003, Borch & Larsen 2003). I inspirationen fra Foucault trækker jeg på kilder som Foucault 1972, 1999b, 2000a, 2000b (sekundært bl.a. Andersen et al. 1995, Dechow & Majgaard 1996, Dean 1999, Utaker 2000).

ⁱⁱⁱ Som det ses vælger jeg at supplere Luhmanns magtovervejelser med Foucaults magtanalytik. Det gør jeg for det første, fordi jeg anser dem som overensstemmende i forhold til opfattelsen af magt som et relationelt kommunikativt fænomen (og dermed deres fælles afstandtagen til magt som et spørgsmål om 'possession', 'location' og 'repression'). Og for det andet fordi jeg betragter dem som komplementære således, at indsigter fra Foucault kan inkorporeres i en Luhmanniansk referenceramme med henblik på at udfolde denne og berige med en uddybet analytik til iagttagelse af, hvordan magten opererer. Lad mig slå fast, at jeg her ikke sigter mod en dybtgående grundlagsteoretisk diskussion og sammenligning af de to teoretikers magtforståelse – og dermed spørgsmålet om hvori de adskiller og forener sig. Min tilgang er analysestrategisk og eklektisk, hvor jeg centrerer opmærksomheden om, hvordan de kan tænkes sammen som forskellige bidrag, der siger noget om det samme, og derfra kan bringe os videre i udfoldelsen af en magtanalytik. Alligevel skal det dog nævnes, at mens Luhmann og Foucault har en del enslydende magtræsonnementer, så er deres tilgang forskellig qua en divergerende epistemologisk position: Hos Luhmann kan magt ses som en analysestrategi – en iagttagelsesoptik blandt andre, der markerer at med et bestemt blik, der ser vi noget. Magt tænkes som en erkendelsesteoretisk grundkategori. Mens magt hos Foucault mere optræder som en social semi-ontologisk grundproblematik: Ligeså snart tilværelsen træder frem, så træder den frem som magt. Denne forskel til trods, vælger jeg at lade perspektiverne befrugte hinanden i bestræbelsen på udviklingen af en magtens analytik.

^{iv} I den videre tekst dukker ordet 'kommunikationsdeltager' jævnlige op, og jeg vil derfor nævne, at ordet bruges som betegnelse for det psykiske system, der indgår som omverden til kommunikationen. Og minder her om, at det i en systemteoretisk terminologi kun kan være kommunikation, der kommunikerer, men at denne er afhængig af de psykiske systemer som omverden. Teoretisk er en kommunikationsdeltager en konstruktion og en tilregningsfigur i kommunikationen, som kommunikationen benytter sig af for at kunne operere og derved handle.

^v Luhmann adskiller sig her fra klassisk magt teori (f.eks. Dahl og Bachrach & Baratz), der opererer med en forestilling om faste præferencer, hvorfor magtudøvelse kun repræsenterer et sammenstød mellem fuldt ud etablerede præferencer. Selve sammenstødet ændrer ikke præferencernes udformning. Således er disse klassiske magtteoretikere ude af stand til at forstå magt som frembringelse af nye præferencer. Både Luhmann og Foucault opponerer mod en sådan forståelse ved at fastslå, at magt er et produktivt fænomen, hvor såvel A's som B's præferencer formes og omformes som følge af deres sammenstød, hvorefter der opstår en magtstrategisk situation på et nyt grundlag. Heri ligger magtens flydende og bevægelige proceskarakter. (Thomsen 2000: 42).

^{vi} Med en systemteoretiker som Luhmann, der gør *handling* til et sekundært begreb i forhold til kommunikationsbegrebet, kan det umiddelbart undre, at han i relation til magt netop betoner handlingsbegrebet. Men her er det væsentligt at holde fast i, hvad Luhmann forstår ved dette begreb. Luhmann definerer handling som den fjerde selektion i relation til syntesen af kommunikationens tre selektioner information-meddelelse-forståelse. Handling udtrykker her den efterfølgende tilslutning, dvs. hvorvidt ego accepterer eller afviser alters meddelte information som præmis for egen adfærd. Først ved tilslutningshandlingen kan man aflæse, om man er blevet forstået eller ej. Og på den måde er handling som kommunikationens omverdensbetingelse ganske afgørende for videre kommunikation. Dette også fordi ”kommunikation ikke kan iagttages direkte, man kan kun slutte sig til den”, som Luhmann siger (Luhmann 2000a: 206). For at kunne iagttages og iagttage sig selv må et kommunikationssystem derfor ”flage med, at det er et handlingssystem” (Luhmann 2000a: 206). I dette lys argumenterer Luhmann for, at ”kommunikation og handling i virkeligheden ikke kan adskilles (men dog skelnes fra hinanden)” – dette på den vis, at det, der konstituerer det sociale er kommunikationsprocessen, men for ”at kunne styre sig selv må denne proces imidlertid reduceres til handlinger og dekomponeres i handlinger. Sociale systemer opbygges altså ikke af handlinger...[de] udspaltes i handlinger og opnår gennem denne reduktion tilslutningsgrundlag for yderligere kommunikationsforløb.” (Luhmann 2000a: 180). Luhmanns argumentation for, at handling er sekundært i forhold til kommunikation, indebærer således ikke en forkastelse af handlingsbegrebet – handling tilskrives en meget væsentlig og konstitutiv rolle i sociale systemer – og som han siger: ”...kun handlinger – ikke hele kommunikative hændelser – tjener som sammenknytningssteder for relationsdannelser.” (Luhmann 2000a: 211).

^{vii} Luhmann understreger, at magt adskiller sig fra andre kommunikationsmedier ved, at det opererer med, at begge partner i den kommunikative relation reducerer kompleksitet gennem handling, og ikke ’kun’ gennem oplevelse (Luhmann 1979: 119). I bogen ’Die Gesellschaft der Gesellschaft’ opstiller han en tabel, der placerer de forskellige medier i forhold til deres konstituering af relationen mellem alter og ego, og her er det karakteristisk, at kun magtmediet (og ret) betegner det forhold, hvor den ene parts handling former den anden parts handling – altså at alters handlen gøres til præmis for egos handling (Alters handling → Egos handling). Til sammenligning er det i sandhedsmediet den ene parts oplevelse, der former den andens ditto (Alters oplevelse → Egos oplevelse), i kærlighedsmediet er det den ene parts oplevelse, der fører til den andens tilsvarende handling (Alters oplevelse → Egos handling) mens det i penge- og kunstmedierne er den ene parts handling, der opleves af den andens (Alters handling → Egos oplevelse), der er væsentlig. (Luhmann 1997c: 336).

^{viii} Skønt Luhmann her taler om en ”transmission of selected actions”, bør det nævnes at Luhmann, jf. sin afstandtagen fra en simpel afsender-modtager-model, ellers i sin teori finder transmissions-betegnelsen misvisende. Dette fordi der heri ligger en ontologisk antagelse om, at ’noget’ kan besiddes, have, afgives og modtages fra en afsender, der derved mister noget, som en modtager så opnår. Denne tings- og overførselsmetafor ønsker Luhmann ikke at abonnere på – den er ”ubrugelig og uegnet til en forståelse af kommunikation”, som han siger. Med dette in mente kan det undre, at han så vælger at bruge betegnelsen ’transmission’ i sin indkredsning af magtbegrebet. Men lad nu det ligge. (Luhmann 2000a: 180, Borch 2003: 8).

^{ix} I parentes bemærket definerer Luhmann *motivation* som et anknytningssted for strukturel kobling mellem psykiske systemer, hvor ”individer lader sig engagere og binde af deres egen adfærd.” Motiver er ”iscenesættelses-anvisninger for handlingens dramaturgi” – og de er samtidig ”de svar som et psykisk system bereder sig på at give, når det overvejer, hvad det skal svare, hvis det blev spurgt om, hvorfor det gør, som det gør” – som Luhmann udtrykker det. (Luhmann 2003: 49f).

^x Med *normative forventninger* henvises til de forventninger, der knyttes til bestemte normer og det taget-for-givne. Sådanne fikserede og generaliserede forventninger fastholdes på trods af skuffelser, og gælder uafhængigt af, hvad der faktisk sker. Iagttagelsesdistinktionen er her konformitet/afvigelse. Med *kognitive forventninger* henvises til læringsparate forventninger, som man er parat til at ændre i skuffelsestilfælde. Forventningerne holdes kontinuerligt åbne overfor revision i lyset af mere information og viden. Iagttagelsesdistinktionen er her viden/uvidenhed. I de

refleksive forventninger har man udviklet en evne til at tage højde for, hvordan man vil reagere på skuffelsen af forventninger. Det handler om på forhånd at beslutte, hvordan man vil reagere på en forventning, som man allerede på forhånd ved, vil blive skuffet. Konsekvensen af at forudsætte og forudgribe skuffelse er, at ligegyldigt hvad der så faktisk sker, så er det forventningen om det, der kommer til at ske (ikke den faktiske hændelse), der figurerer som referencepunkt for de efterfølgende operationer. En refleksiv forventningsstruktur implicerer derved en form for selviagttagelse, der bruger kontingente begivenheder som en anledning til at bevæge sig fra en operation til den næste. På den måde aktualiserer refleksivitet rekursivitet – den aktualiserer selv-reproduktionen af en proces. En selvreproduktion, der vel at mærke netop er kommet i stand ved, at man i sin refleksive forventning har relateret sig til andre og taget højde for dem i sin tagen højde for sig selv. Og på den måde kan man hævde at "...the expectation of expectations is the structure which allows for the interaction of a multiplicity of social participants: [It describes] how expectation can order a social field that includes more than one participant." (Luhmann 1995: 303 i Pottage 1998: 14). (Luhmann 2000a: 374ff. Moe 1995: 141. Pottage 1998: 13f).

^{xi} Luhmann går i clinch med den emancipatoriske forestilling om, at deltagelse og medbestemmelse kollektiviserer magten og annullerer skellet mellem overordnet og underordnet: "Thus 'emancipation' becomes management's last trick: denying the difference between superior and subordinate and thus taking away the subordinate's power basis. Under the pretence of equalizing power, this simply reorganizes the power which the subordinates on the whole already possess." (Luhmann 1979: 180). De underordnede kan ikke blot 'overtage' magten, fordi magten netop er funderet i deres position som underordnede - "...they cannot behave like a horse trying to climb into the saddle", som Luhmann udtrykker det (Luhmann 1979: 180). De underordnedes magt konstitueres via de overordnedes magt – magt konstitueres i denne relation, ingen magt uden modmagt.

Referencer

Andersen, N. Å. et al. (1995): "Magt og grænser", i *GRUS* nr. 45/95, s. 88-101.

Borch, C. (2003): *The System and Power. Luhmann, Foucault and Analytics of Power*, Paper for The Opening of Systems Theory, Copenhagen Business School, may 23-25 2003.

Borch, C. & Larsen, L. T. (2003): "Magten uden årsag – om Foucaults og Luhmanns magtopfattelser", i Borch, C. & Larsen, L. T. red., *Perspektiv, Magt og styring, Luhmann & Foucault til diskussion*, Hans Reitzels Forlag: København.

Brunkhorst, H. (1990): "Das Subject im Kreis von Macht und Wissen – Luhmann und Foucault, s.127-171, i *Der entzauberte Intellektuelle*, Junius: Hamburg.

Christensen, S. & Daugaard Jensen, P. E. (2002): *Kontrol i det stille – om magt og deltagelse*, Samfundslitteratur: København.

Dean, M. (1999): *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*, SAGE Publications: London, Thousand Oaks, New Delhi.

Dechow, N. & Majgaard, K. (1996): "Dialog: Støj og konfrontationer – om at anvende konflikter som løftestang i læreprocesser", *Økonomistyring & Informatik*, nr. 2/96-97, 12 årg.

Foucault, M. (1972): *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*, Rhodos: København.

Foucault, M. (1994a/2000): "Governmentality", i Faubion, J.D. *Michel Foucault, Essential works of Foucault 1954-1984, vol. 3, Power*, Allen Lane The Penguin

Press: England, New York.

Foucault, M. (1994b/2000): "Omnes et singulatim: Toward a Critique of Political Reason", i Faubion, J.D. *Michel Foucault, Essential works of Foucault 1954-1984, vol. 3, Power*, Allen Lane The Penguin Press: England, New York.

Foucault, M. (1999b): *Overvågning og straff. Det moderne fængsels historie*, 3 udg., Gyldendal: Oslo.

Foucault, M. (2000a): "The subjekt and power", i Faubion, J.D. *Michel Foucault, Essential works of Foucault 1954-1984, vol. 3, Power*, Allen Lane The Penguin Press.

Foucault, M. (2000b): "Question of method", i Faubion, J.D. *Michel Foucault, Essential works of Foucault 1954-1984, vol. 3, Power*, Allen Lane The Penguin Press.

Kneer, G. & Nassehi, A (1998): *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*, Hans Reitzels Forlag: København.

Kraft, M. B & Raben, V. L. (1995): "Magtbegrebets karakteristika", i *GRUS* nr. 45/95, 15. årg.

Luhmann, N. (1975): *Macht*, Ferdinand Enke Verlag: Stuttgart.

Luhmann, N. (1979): *Trust and Power*, John Wiley & Sons Ltd.: Chichester, New York, Brisbane, Toronto.

Luhmann, N. (1985): *A sociological theory of law*, s.49-61, Routledge & Kegan Paul: London.

Luhmann, N. (1990b): *Political Theory in the Welfare State*, Walter de Gruyter: Berlin/New York. **Luhmann, N.** (1995b): "Samfund og individ, personlige og upersonlige relationer", i Jakobsen, J.C. (red.) *Autopoiesis, udvalgte tekster af Niklas Luhmann*, Forlaget Politisk Revy: København.

Luhmann, N. (1995c): "Kærlighed som symbolsk generaliseret kommunikationsmedium", i Jakobsen, J.C. (red.) *Autopoiesis, udvalgte tekster af Niklas Luhmann*, Forlaget Politisk Revy: København.

Luhmann, N. (1995d): "Magtkredsløb og ret i demokratier", i Jakobsen, J.C. (red.) *Autopoiesis II, Udvalgte tekster af Niklas Luhmann*, Forlaget Politisk Revy: København.

Luhmann, N. (1997c): *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp: Frankfurt am Main.

Luhmann, N. (2000a): *Sociale systemer*, Hans Reitzels Forlag: København.

Luhmann, N. (2000c): *Organisation und Entscheidung*, Westdeutscher Verlag: Opladen. **Luhmann, N.** (2003): "Beslutningens paradoks", i Højlund, H. Og Knudsen, M. (red.) *Organiseret kommunikation – systemteoretiske analyser*, Samfundslitteratur: København

Moe, S. (1995): *Sosiologisk betragtning – En systemteoretisk indføring*, Universitetsforlaget, Oslo: Oslo.

Pottage, A. (1998): "Power as an art of contingency: Luhmann, Deleuze, Foucault", *Economy & Society*, vol. 27, nr. 1/98, s. 1-27.

Rennison, B. W. (2003): *Offentlig ledelse i tekst, tal og tale – en konstitutionskamp i tid og rum*, ph.d. afhandling, Handelshøjskolen i København, Samfundslitteratur: København.

Sand, I.J. (2000): "Niklas Luhmann: Makt og kommunikasjon", i Neumann, I.B. & Sand, I.J. (red.) *Maktens strategier*, Pax Forlag: Oslo.

Thomsen, J. P. F. (2000): *Magt og indflydelse*, Magtudredningen, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet: Århus.

Thomsen, J.P.F. (2005): *Magt – en introduktion*, Hans Reizels Forlag:København.

Thyssen, O. (1991): *Penge, magt og kærlighed. Teorien om symbolsk generaliserede medier hos Parsons, Luhmann og Habermas*. Rosinante:København.

Thyssen, O. (2000a): *lagttagelse og blindhed*, Handelshøjskolens Forlag: København.

Utaker, A. (2000): "Maktens forvandlinger", i Neumann, I.B. & Sand, I.J. (red.), *Maktens strategier*, Pax Forlag: Oslo.